

nastojeći dati objektivnu ocjenu Bakarićeve političke djelatnosti, autor je naglasio da se ona ne može promatrati izvan konteksta partizanskog pokreta i socijalističkog režima čiji historijski tok nema pravolinijski smjer.

Na kraju knjige, pored kratica, popisa izvora i literature, te bilješke o autoru, predstavljena je zanimljiva predstava savremenika o Bakariću u radovima Dennisona Rusinowa, Mike Tripala, Savke Dabčević-Kučar, Dušana Bilandžića, Darka Hudelista i Slavoljuba Đukića.

Sigurni smo da je studija Dine Mujadže-

vića ispunila svoj cilj. Autor je pronašao vlastitu "mjeru" u odnosu tri ključna elementa političke biografije: doba, sredine i pojedinca. Ova studija ne istražuje samo pojedinca, nego prati historijske procese i ključne probleme tog vremena. Stoga je bez sumnje značajan doprinos boljem razumijevanju ovog historijskog razdoblja i nadamo se da će biti poticaj za daljnja, ozbiljna istraživanja socijalističkog perioda i ličnosti koje su ga obilježile ■

Dženita Sarač-Rujanac

Dženita Sarač-Rujanac, *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2012, 253 str.

Knjigu koju ovom prilikom predstavljamo magistarski je rad Dženite Sarač-Rujanac odbranjen na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2010. godine pod nazivom *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*. Autorica se veoma hrabro uhvatila u koštac s ovom zahtjevnom temom koja tretira nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini osamdesetih godina 20. stoljeća. Zbog izrazite složenosti teme i bremenitosti vremena na koje se odnosi, svoj rad je koncipirala kroz tri pitanja. Prvo pitanje je odnos socijalističke vlasti prema identitetu Bošnjaka, zatim utjecaj Islamske zajednice na formiranje i jačanje tog identiteta i treće pitanje se odnosi na doživljaj vjerskog i nacionalnog kod običnog čovjeka.

Svoj istraživački rad započinje definiranjem pojma identitet kroz definiranje kolektivnih identiteta nacije i religije, naglašavajući njihov odnos unutar bošnjačke nacije, gdje se ova dva identiteta toliko prožimaju da je teško povući jasnu liniju razdvajanja. Autorica iscrpno definira različite tipove nacija na način njihovog različitog formiranja. Definira religiju i njeno mjesto u bosanskom društvu osamdesetih godina 20. stoljeća, ukazujući na njeno jačanje kao posljedicu shvatanja o neuspjehu sekularizacije u svijetu. Spajanjem religijskog i nacionalnog identiteta stvara se novi supraidentitet koji je u svojoj sveobuhvatnosti oba ova identiteta učinio snažnijim, što možemo vidjeti na primjeru bošnjačke nacije. Religijske institucije insi-

stiraju na naciji kroz naglašavanje posebnosti svoje zajednice, a kao posljedicu njihovog djelovanja imamo činjenicu da su vjernici najodaniji nacionalnoj ideji. Značaj religije, koja predstavlja bitan faktor u izgradnji nacija na Balkanu, zajednički je u srpskoj, hrvatskoj i bošnjačkoj naciji. Precizno definirati odnos vjerskog i nacionalnog u bošnjačkoj naciji danas je moguće jedino bez negiranja ili pak glorifikovanja značaja jednog ili drugog faktora.

Socijalistički sistem trebao je dovesti do odumiranja vjerskog i afirmiranja državnog, zbog čega se nastojalo potisnuti vjerske institucije iz javnog života i postaviti državne kao nacionalne institucije. Komunistička partija Jugoslavije zanemarivala je nacionalnu posebnost muslimana nakon Drugog svjetskog rata, smatrajući da religija nije nosilac nacionalnog identiteta. To je odgodilo rješavanje problema priznanja nacionalne posebnosti Bošnjaka sve do sredine šezdesetih godina 20. stoljeća.

Da bi dešavanja osamdesetih prikazala i objasnila temeljito, autorica se vraća na početak šezdesetih godina, odnosno početke borbe za nacionalno priznanje Bošnjaka u socijalističkoj Jugoslaviji. U poglavlju koje nosi naziv *Razvoj bošnjačke nacije od 1968. do 1980. godine* predstavljene su faktori političke borbe za priznanje nacionalne posebnosti Bošnjaka. Unutar toga pratimo djelovanje dvije grupe, one koja svoju borbu nastoji sprovesti unutar SKJ i snage koje djeluju izvan političkih organizacija. Rasprave vođene šezdesetih godina u političkim krugovima završene su 1968. godine priznavanjem nacionalne posebnosti muslimanskog korpusa. One će biti nastavljene kroz djelovanje intelektualaca koji politički priznat status nacije nastoje dokazati i potvrditi kao bošnjački kulturni, književni i tradicijski specifikum.

Sedamdesetih godina bošnjačku nacionalnu afirmaciju na svojim plećima nosili su intelektualci.

Društveno-političke promjene koje se dešavaju u Bosni i Hercegovini, Jugoslaviji pa i šire, u svjetskim razmjerama, odredili su promjene odnosa vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka osamdesetih, dovodeći do potpune simbioze ova dva identiteta, a sve to radi potrebe za homogeniziranjem zajednica i kasnijeg političkog organiziranja. Nacionalni identitet Bošnjaka osamdesetih godina proživljavao je sve ono što je karakterisalo državu u odumiranju. Smrt J. B. Tita, kriza na Kosovu, ekonomska kriza, jačanje nacionalizama i kao najbitniji faktor specifičan srpski nacionalizam, koji osamdesetih nastoji nametnuti svoju prevlast kroz pokušaj centralizacije zajedničke države, nizom montiranih afera dovodi do početka kraja Jugoslavije – ukratko je kontekst u kojem se odvija nacionalno diferenciranje Bošnjaka osamdesetih godina.

Centralni dio rada koji tretira odnos vlasti prema pitanju vjerskog i nacionalnog kod Bošnjaka utemeljen je na arhivskoj građi različitih partijskih komisija i organa vlasti, što radu daje posebnu naučnu vrijednost, otkrivajući nam pri tome političke pritiske i represije za sve oblike nacionalnog djelovanja. Strogo odvajajući vjeru od nacije, komunistička vlast vidi neprijatelja u muslimanskom nacionalizmu kroz dva oblika: saradnju nacionalizma i kulture i nacionalizma i religije. Osamdesetih se na to upozorava iz drugih republika, ali i iz same Bosne i Hercegovine. Saradnja religije i nacije smatrana je posebno opasnom za društvo. Stalne optužbe za kleronacionalizam i fundamentalizam proizvele su potrebu bosanskohercegovačkih vlasti da se obračuna s tzv. nacionalistima u Islamskoj zajednici ili izvan nje. Bojeći se jača-

nja vjerskog identiteta i dominacije jedne nacije u multinacionalnoj sredini kakva je Bosna i Hercegovina, komunistička vlast nastoji potisnuti i Islamsku zajednicu iz javnog života želeći nacionalnu afirmaciju zadržati unutar institucija vlasti. Međutim, slabljenje vlasti neminovno dovodi do izlaska vjere iz privatnog u javno, a time i jačanja veze između vjere i nacije. Proces nacionalnog ekskluzivizma zahtijevao je posebnost koju je religijska različitost i djelovanje vjerskih zajednica pružalo.

U drugom dijelu rada autorica prati odnos Islamske zajednice prema vjerskom i nacionalnom identitetu Bošnjaka kroz radove objavljene u publikacijama kao što su *Takvim*, *Preporod*, *Islamska misao* i *Glasnik*. Ovi tekstovi najbolje reflektiraju stanje unutar Islamske zajednice i njene aktivnosti na jačanju vjerskog identiteta. Pojačana aktivnost IZ sedamdesetih godina, uz prešutno odobravanje vlasti, obogatila je vjerski život muslimana promovirajući ujedno i nacionalni identitet. Krug ljudi okupljenih oko *Ilmije* i *Preporoda*, predvođenih najprije Husejnom ef. Đozom, a zatim i Ahmedom Smajlovićem kroz tekstove, predavanja i rasprave provode i nacionalnu afirmaciju Bošnjaka. Usljed nedostatka nacionalnih institucija, Islamskoj zajednici je pripala uloga promoviranja nacionalne posebnosti Bošnjaka. Vjerski naziv koji je usvojen za nacionalnu zajednicu dodatno usložnjava mogućnost razdvajanja vjerskog od nacionalnog.

Islamska zajednica je, zbog represije od strane vlasti posebno početkom osamdesetih godina, koje su kulminirale Sarajevskim procesom 1983. godine, kada je osuđena grupa ljudi u Islamskoj zajednici i oko nje za panislamizam, klerikalizam i islamski fundamentalizam, svela svoje aktivnosti isključivo na omasovljavanje vjerske pouke i

osposobljavanja vjerskog kadra.

Krajem osamdesetih godina, dešavanjima u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji kao i samim kadrovskim promjenama, u glasilima Islamske zajednice sve se više raspravljalo o pitanjima koji izlaze iz okvira čisto vjerskih tema. Počinje se govoriti o neodvojivosti vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka, o islamu kao temelju nacionalnog identiteta te o Islamskoj zajednici kao njegovom čuvaru.

Ukoliko bi se posmatrao odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka samo kroz odnos vlasti i Islamske zajednice, to bi temu činilo nedorečenom. Zbog toga autorica, želeći prikazati odnos vjerskog i nacionalnog kod običnog čovjeka, u završnom dijelu rada konsultuje dvije studije o identitetima religije i nacije, a koje su zasnovane na istraživanjima provedenim osamdesetih godina u ruralnim sredinama Bosne i Hercegovine. Prva je sociološka studija Ibrahima Bakića *Nacija i religija*, a druga antropološka autorice Tone Bringa *Biti Musliman na bosanski način*. Iz rezultata do kojih su došle ove dvije studije, iako nastale različitim istraživačkim metodama, dolazi se do zaključka da je odnos vjerskog i nacionalnog kod pripadnika bošnjačkog naroda gotovo istovjetan i da je religija konstitutivni element muslimanske nacije.

Autorica je uspjela predstaviti odnos vjerskog i nacionalnog kroz tri glavna pitanja koja je sebi postavila u zadatak. Preko dvije stotine naslova literature govore nam o temeljitosti pristupa radu, a baziiranje teme na arhivskoj građi potvrđuje naučnu vrijednost rada, koji će biti od koristi svima koji se u budućnosti budu bavili problemom nacionalnih odnosa s kraja 20. stoljeća. Državno uređenje u kojem živimo bazirano na konstitutivnosti nacija održava nacionalne odnose i danas aktuelnim,

pa stoga vjerujemo da će knjiga biti zanimljiva i široj čitalačkoj publici. Bez obzira na motiv interesovanja, sigurni smo da će čitatelji u ovoj knjizi Dženite Sarač-Rujanac

pronaći argumentovane odgovore na pitanja koja su danas veoma aktuelna ■

Emina Pintol

Raif Dizdarević, Put u raspad. Stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije.

Sarajevo: Institut za istoriju, 2011, 388 str.

Za mene kao stranca i čovjeka koji se bavi diplomatskim poslovima ova knjiga Raifa Dizdarevića je višestruko interesantna, kao, naravno, i njen autor, koji svoja izlaganja i diskusije od prije dvadeset ili trideset godina objavljuje za nas i buduće generacije. Ponekad političari pišu memoare ili dnevnike, gdje je u prvom planu prisutna naknadna pamet i na taj način sve može do izgleda vrlo pametno. Ovdje imamo nešto drugo – konfrontaciju političkih akata visokorangiranog političara-državnika s tadašnjom stvarnošću, bez ukrasa i specifične političke i formalne obrade, lišene izbacivanja mogućih neaktualnih dijelova, ili dijelova koji bi za nekoga danas mogli biti arhaični i bez neke političke vrijednosti. Dizdarević u ovoj knjizi objavljuje autentične tekstove svojih diskusija i baš zato treba da se posebno zahvalimo autoru. Taj autentični tekst, osim velikog značaja za historičare, politologe i sociologe, daje puno podsticaja za razmišljanje ne samo o prošlosti nego i o sadašnjosti i budućnosti, svakome ko uzme ovu knjigu u ruke.

Mene, kao čovjeka koji je dobar dio svog života preživio u bivšoj Čehoslovač-

koj, pri tome u sistemu koji smo zvali, kao i ovdje, socijalistički, posebno su iznenađile ove diskusije koje je Dizdarević prezentirao na raznim sjednicama državnog vrha tog sistema, kako iz sadržajnih tako i iz formalnih aspekata. Autor se u ovim tekstovima predstavlja jednim živim, ljudskim jezikom, malo pogođenim birokratskim doktrinarnim sistemom, koji je bio više-manje svugdje u našim zemljama na snazi, mada ste vi u Jugoslaviji bili dio tog sistema samo nekako fakultativno i imali ste zavidnu samostalnost i otvorenost prema svijetu. Jednostavno, siguran sam, niko od visokih funkcionera u tadašnjoj Čehoslovačkoj nije govorio tako živim jezikom kakav je slučaj s Dizdarevićem. Drugo, što se nameće kao važnije, jeste osnovni sadržaj publikovanih govora. Njihov glavni lajt-motiv je težnja ka demokratskim rješenjima, dogovoru, kompromisu, empatiji jednih prema drugima. To nije baš tipično za sistem koji je težio, kako smo mi to zamišljali, prema jednostavnim rješenjima, prema jednoj istini. Vidi se da imamo susret s političarem 1980-ih godina koji je vrlo ozbiljno shvatio da sistem zahtijeva temeljne promjene i reforme u demokrat-